

*Халык моңы – синең моңың булды
Халык күңеле, синең күңелең.
Ил гомере, халык гомере кебек
Озын булыр, шагыйрь, гомерең.*

Ш. Галиев

*Бөек шагыйребез –
Габдулла Тукайның
туууына 125 ел*

Габдулла Тукай 1886 елның 14(26) апрелендә
элеккеге Мәңгәр волосте, хәзерге Арча районы,
Кушлавич авылында мулла гаиләсендә дөньяга
килгән.

*Тау башына салынгандыр безнең авыл,
Бер чишмә бар, якын безнең авылга ул;
Авылыбызның ямен, суы тәмен беләм,
Шуңар күрә сөям җаным, тәнем белән.*

*Ходай шунда җан биргән, мин шунда туган,
Шунда әүвәл Коръән аятен укыган;
Шунда белдем рәсүлемез Мөхәммәтне,
Ничек михнәт, җәфа күргән, ничек торган.*

*Истән чыкмый монда минем күргәннәрәм,
Шатлык белән уйнап гомер сөргәннәрәм;
Абый белән бергәләшеп, кара җирне
Сука белән ертып-ертып йөргәннәрәм.*

*Бу дөньяда, бәлки, күп-күп эшләр күрәм,
Билгесездер – кая ташлар бу тәкъдирем;
Кая барсам, кайда торсам, нишләсәм дә,
Хәтеремдә мәңге калыр туган җирем.*

“Туган авыл”

Азмы какканны вә сукканны күтәрдем мин ятим?! Азрак үстерде сыйпап тик маңлаемнан милләтем.

Петербург, 1912

**Кушлавич,
1886,1894**

**Өчиле
1890,1892,1911**

**Кырлай,
1892-1894**

Троицк, 1912

**Казан 1890-1892, 1907,
1912-1913**

**Сасна,
1889**

**Уральск,
1894-1907**

Уфа, 1912

Астрахань, 1911

**Сембер губернасы,
Гурьевка, 1908**

**Нижний
Новгород, 1908**

Габдуллага әти-әни назы күрергә насыйп
булмый: ул дөньяга килүгә биш ай да үтми,
әтисе Мөхәммәтгариф августның 29 ында 44
яшендә вафат була.

Анасы Мәмдүдәгә, каен атасы карт хәзрәт
үлгәннән сон, атасы Зиннәтулла карт йортына
Өчилегә кайтып егылудан башка чара калмый.

Сасна авылыннан аерылып чыккан Күчкән
Сасна мулласы Шакир яучы җибәрә.

Булачак шагыйрь Кушлавчыка, Шәрифә
карчык кулына элөгә.

“Кечкенә Тукай”

Художник Х.-М. Казаков

**Тукайның “Исемдә калганнар”ында: “... Мин бу карчык ханәсендә
кадерсез, артык бер бала булганлыктан, ул мине, әлбәттә,
тәрбияләү түгел, яшъ балаларның иң мохтаж булдыклары ачык
йөзне дә күрсәтмәгән», - диелгән.**

“биш минутлык төш шикелле генә” рәхәт татып калырга насыйп була Габдуллага.

*“Күз яшең дә кипмичә егълап вафат булган әни!
Гаиләсенә жиһанның ник китердең ят кеше?!”*

Ятимне Сасна мулласы Өчилегә,
Зиннәтулла йортына кайтара.

*“Үги әбинең алты күгәрченнәре
эчендә мин бер чәүкә булганга, мине
жыласам – юатучы, иркәләним
дисәм – сөюче, ашыйсым-эчәсем
килсә – кызганучы бер дә булмаган,
минә эткәннәр дә төрткәннәр”.*

Зиннәтулла абзый оныгын
асрарга бирү өчен Казанга
озатырга мәжбүр була. Казанның
Мөхәммәтвәли дигән бер һөнәрче
агай бәләкәй Габдулланы Печән
базарыннан асрау бала итеп өенә
алып кайта.

Зиннәтулла
йорты

XX гасырда Печән базарында
сәүдә лавкасы интерьеры

Мөхәммәтвәли абзый белән Газизә апа Габдулланы ике еллап тәрбияләгәннән соң икесе берьюлы авырый башлайлар да: “Без үлсәк, бу бала кем кулына кала, ичмасам, авылына кайтарык”, - дип, аны янәдән Өчилегә жиберәләр; ә Өчиледән аны 1892 елның июнь аенда Кырлайның Сәгъди абзый үзенә тәрбиягә ала.

*Габдулла бала вакытында
яшәгән Сәгъди абзый йорты*

Сәгъди абзый өенең эчке күренеше

хәрефләр, ижекләр өйрәнә. Хәбибрахман хәлфә һәм, соңга табарак, Фәтхерахман мулланың үзеннән «Һәфтияк», «Бәдәвам», «Кисекбаш» кебек дини эчтәлектәге дәрәсләкләрне укый башлый. Кырлай булачак шагыйрь хатирәләренә иң якин яклары белән кереп кала, атаклы “Шүрәле”, «Су анасы» кебек әкиятләренең нигезен тәшkil итә.

**«Шүрәле поэмасына иллюстрация» . Художник
Б. Әльменов. 1966 г.**

**«Су анасы» әкиятенә
иллюстрация . Художник
Т. Хазиахметов. 1982 ел.**

Газизә һәм сәүдәгәр җизнәсе Галиәсгар
Госмановлар Тукайны Уральскига
алдыралар.

Уральскига китәр алдыннан ул
Кушлавычта туганнарында бер ай чамасы
яши.

1895-1906 елларда Тукай Мотыйгулла
Төхфәтуллин мәдрәсәсендә укый һәм
мөгаллим булып эшли. Мәдрәсәдә
укуыганда язган өйрәнчек шигырьләренең
сакланып калганнарыннан берсе - нәзир
Вәлиулла Хәмидуллин турындагы
шигырь:

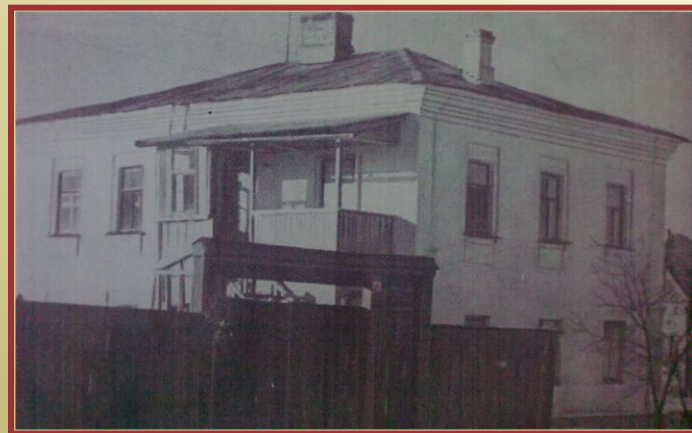
*Исеме аның Вәлиулла, димәк, улыр әүлия,
Хамие дине Мөхәммәт һәм хәбибе әнбия*

.....
1896-1899 елларны Габдулла мәдрәсә
каршында ачылган рус мәктәбендә дә
укый.

1905 елның язында рус телендә чыга
торган «Уралец» газетасы
типографиясенә хәрәф җыючы булып
эшкә керә.

Сәүдәгәр Галиәсгар Госманов
йорты

Г.Тукай укыган өч класслы
русча мәктәп бинасы.

1906 елны әдәби “Әлгасрел-жәдит” һәм сатирик “Уклар” журналларында корректор, хәреф жыючы, килгән материалны редакцияләү белән шөгелләнә.

“Фикер” газетасының 1907 ел, 6 январь санында Тукайның “**Төш күрдем**” памфлеты басылган.

1907 елның февралендә демонстрацияләрдә катнашып, типография эшчәнлеген дә забастовкага өндәгәне өчен эштән куыла.

1907 елның сентябрь ахырында Тукай Казанга юл тотта.

Г.Тукайның Уральскида типографиядә эшләгән вакытында төшкән фоторәсеме. 1905.

*Сау бул инде, хуш, бәхил бул, и минем торган җирем,
Мин болай, шулай итәм дип, төрле уй корган җирем,
Хуш, гомер иткән шәһәр! Инде еракта калдыгыз,
Аһ! Таныш йортлар, тәмам күздән дә сез югалдыгыз...
“Пар ат”*

Айрылып китсәм дә синнән
гомремнең таңында мин,
И Казан арты! Сиңа кайттым

сөеп тагын да мин
Г. Тукай
1908 ел башында Тукай “Сарай” кунакханәсенән “Болгар” хезмәткәре булып китә.
Габдулла Тукай «Печән базары, яхуд Яңа Кисекбаш» поэмасын шунда язган.

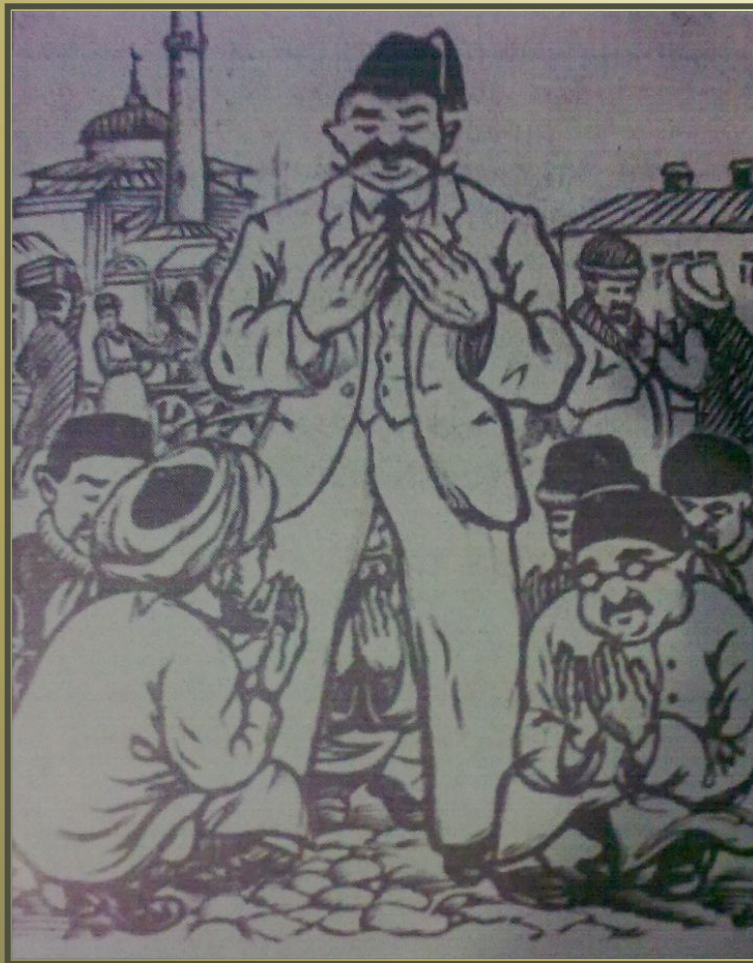

«Болгар»
номерларында
Г.Тукай яшәгән
40 нчы бүлмәнең
эчке күренеше

... Чын күңел берлән кыйла һәркем дога:

“И ходаем, бир Карәхмәткә мәдәт,

Ушбу юлда бир аңар көч һәм сәләт?”

Художник Г. Арсланов.
1926

Г.Тукай. Ф. Әмирхан, Г.
Коләхметов, Ф. Коләхметов

журналында актив катнаша башлыи. Яңа дуслар да табыла:Ф. Әмирхан, Х. Ямашев,К.Бәкер, В.Бәхтияров, Г. Камал, С.Рахманколыи, Г.Коләхметов, соңрак С.Сүнчөләй.

Тукай балалар өчен “Яңа кыйраёт”, “Күңелле сәхифәләр”, “Балалар күңеле” кебек дәреслекләр һәм шигырь китаплары бастырып чыгара.

1910 елның башында журналист Әхмәт Урманчиев редакторлыгында сатирик журнал «Ялт-Йолт» чыга башлай.

Тукай “Яшен”, “Ялт-Йолт” журналына актив рольне уйнай. Ул шәхес катнаша.Тукайның социаль характердагы бик күп шигырьләре либераль юнәлештәге «Йолдыз»да басыла. Социаль-сәяси эчтәлекле «Хөрмәтле Хөсәен ядкаре», «Көзге жыллар» кебек иң көчле шигырьләренең бу газетада басылуы шулай уйларга нигез бирә.

Кайвакытта, Казан атмосферасында эче пошып, Тукай сәяхәткә чыгып китә. Тубән Новгородка Мәкәржә ярминкәсенә барып килә; Сембер губернасында Гурьевка фабрикасында була; Әстерханга Сәгыйть Рәмиев янына кунакка бара. Шәһәрдә булганда да гел хәрәкәттә: әле «Шәрык клубы»нда концертта катнаша, әле «Мөхәммәдия» шәкертләре алдында чыгыш ясый, Крестовниковлар заводы белән таныша.

1911 елның ахыры — 1912 елның башында Өчиледә яшәп ала, авыл халкының авыр, газаплы тормышын чагылдырган әсәрләр яза.

Өчиледә әнисе белән бертуган
абыйсы Кәбир Әмиров йорты.
1913 елларда алынган
фоторәсем.

Золым

*Фәкыйрь кеше! Кемнәр сиңа иман таккан?
Тәзкирәңдә мөслим диеп игълан таккан?
Кемнәр сине намаз диеп, сәждә диеп,
Юкка тузанлы мәсҗетләрдә аунаткан?-*

*Тагып сиңа иярченлек сәфаләтен,
Корал итеп йөретәләр җәһаләтен.
Гуаһлыклар бирәсең син, “әшһадә” дип,
Син ни белдең? Кемгә мәкбүл шәһадәтең?*

*Мескен фәкыйрь, иркен сулыш та
алмыйсың,
Аһ-ваһыңнан һичбер вакыт бушанмыйсың;
Көчләү сине сарих золым иман белән:
Иртәгә ач үлмәм дип тә ышанмыйсың.*

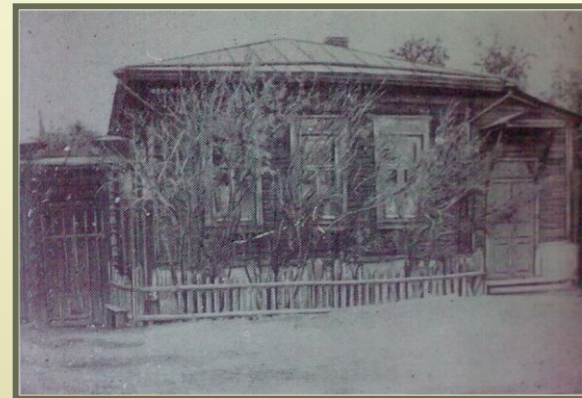
Күптәннән килгән үпкә авыруы көннән-көн көчәя. 1912 елны ул Уфа, Петербург, Троицк шәһәрләренә сәхәтләр ясый, дусларының киңәшен тотып, сәламәтлеген кайгырта башлый.

Уфада “Сабах”
көтепханәсе. Г.Тукай
монда 1912 елның 16-18
апреленә кадәр яши

Петербургның Казанская (хәзерге
Плеханов) урамындагы 5 номерлы
йорты. 1912 елның язында Г.Тукай бу
йортта атнадан артык яши.

Троицк шәһәрәндә
Габдрахман Рахманкулов
йорты. Еымызга барышлый
Тукай шушы йортта бер кич
кунып чыга

1912 елның жәендә Ф.Әмирхан белән бергәләп яңа әдәби-сәнгать журналы чыгарырга ниятләнәләр. Моңың нашире итеп шул заманның алдынгы фикерле укымышлысы Әхмәтгәрәй Хәсәнине күндерәләр. Хәсәниләрнең Аккош күле янындагы дачасында мондый карар кабул ителә: журналны «Аң» дип исемләргә. Тукай аның беренче саны өчен махсус шигырь яза.

*Үтте инде, дусларым, ул үткән эш, ни булса ул;
Инде эшлик саф, ачык күзләр белән, чын аң белән.*

Тукай Клячкин
хастаханәсендә. 1913 ел 14
апрель

1913 елның 15 апрелендә (иске стиль буенча 2 апреле) бөек шагыйрь Габдулла Тукайның гомере өзелә.

Казан шәһәренең бүген Островский исеме белән йөртелгән урамындагы больницадан Тукайны Яңа бистә зиратына озаталар.

1913 елның 26 нчы февральдә Тукай Клячкин шифаханәсенә керә. Аның иң соңгы шигырьләрендә кат-кат Лев Толстойга мөрәҗғәгать итүе, Шихабетдин Мәржани шәхесе турында язуы, «Уянгач беренче эшем», «Юбилей мөнәсәбәте белән», «Ике ихтар» кебек публицистикасы һәм «Олугъ юбилей мөнәсәбәте белән халык өмидләре», «Суык» шигырьләре — чын мәгънәсендә шедеврлар.

Коръәни Кәримнен «Наср» сүрәсен шигъри тәрҗемә итеп («Тәфсирме? Тәрҗемәме?») Тукай үзенең Аллаһ Тәгаләгә бирелгән ихлас мөселман булуын раслап чыга.

Габдулла Тукай кабере
Фото

Музейлар:

Кырлайда

Г.Тукай Дәүләт әдәби-мемориаль музей комплексы

Музей адресы: Татарстан, Арча районы, Яңа Кырлай авылы, Үзәк урам, 4.

Музей директоры – ТР атказанган мәдәният хезмәткәре

Тәлгатъ Кави улы Гомәров.

Тел./факс: 8 (84366) 5–67–16, 5–67–10.

Кушлавычта

Тукаевлар музей-йорты

Музейның адресы: Татарстан, Арча районы, Кушлавыч авылы.

Тукаевлар музей-йортының мөдире – Ләйлә Мөнир кызы Мөхәммәтшина.

Тел.: 8 (84366) 5–04–82.

Тукаевлар музей-йорты Г.Тукай Дәүләт әдәби-мемориаль музей комплексы филиалы булып тора.

Тукай әтисенең
кабере

Казанда

Габдулла Тукай әдәби музее

Музейның адресы: 420022,

Республика Татарстан, Казан шәһәре,
Тукай урамы, 74.

Тел.: (843) 293-1750, 293-1766

Уральскида

Габдулла Тукай музей

Музейның адресы: Уральск шәһәре, Тайманов
(Орджоникидзе) урамы, 57.

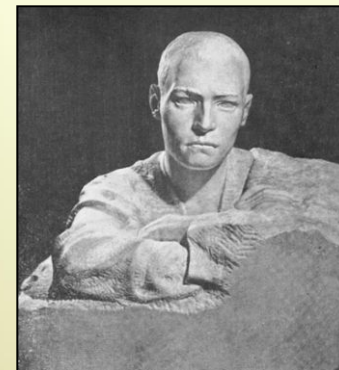
E-mail: marat_bagaut@mail.ru

«Шүрәле»се, Р.Гобәйдуллинның «Кисекбаш», Ә.Бакировның «Алтын тарак» балетлары, Нәжип Җиһановның «Кырлай» исемле зур күләмле симфониясе, рәссамнар И.Казаков, Б.Әлменов, Ф.Әминов әсәрләре, скульптор һәм рәссам Б.Урманче иҗаты – Тукай иҗатының бетмәс-төкәнмәс илһам чыганагы икәнлегенә дәлил.

"Тукай Печән базарында". Художник
Х.-М. Казаков.
Фоторепродукция 1975 ел.

Г.Тукай бюсты.
Скульптор
Б. Урманче. 1959 ел.

Ф.Яруллинның
«Шүрәле» балеты

"Шүрәле поэмасына
иллюстрация". Художник
Б. Әлменов. 1966 г.

"Былтыр һәм
Шүрәле".
Скульптор Г.
Зяблицев. 1957 ел.

"Г. Тукай". Скульптор
Б. Урманче. 1976 ел.

**Үлмәдең син: чөнки бу
көн һәр татар
күңелендә син.
Бетмәдең син: һәр
кеше сүзендә син,
телендә син.**

Бөөк шагыйрь туган көне – 26 апрель – Татарстанда туган тел көне буларак игълан ителде. Шул көнне, Татар Дәүләт Опера һәм Балет театры янында урнашкан Г. Тукай һәйкәле янында мәдәни чаралар үтәләр.

Туган тел

И туган тел, и матур тел, әткәм-әнкәмнең теле!
Дөньяда күп нәрсә белдем син туган тел аркылы.

Иң элек бу тел белән әнкәм бишәктә көйләгән,
Аннары төннәр буге әбкәм хикәят сөйләгән.

И туган тел! Һәрвакытта ярдәмең берлән синең,
Кечкенәдән аңлашылган шатлыгым, кайгым минем.

И туган тел! Синдә булган иң элек кыйлган догам:
Ярлыкагыл, дип, үзем һәм әткәм-әнкәмне, ходам!
1909

Родной язык **Мәжит Гафури**

Родной язык — святой язык, отца и матери язык,
Как ты прекрасен! Целый мир в твоём богатстве я постиг!

Качая -колыбель, тебя мне в песне открывала мать,
А сказки бабушки потом я научился понимать.

Родной язык, родной язык, с тобою смело шел я вдаль,
Ты радость возвышал мою, ты просветлял мою печаль.

Родной язык, с тобой вдвоем я в первый раз молил
творца:

— О боже, мать мою прости, прости меня, прости отца.
1910

Презентация авторы:

**Балык Бистәсе районы 2нче урта
мәктәбе укытучысы**

**Хәбибуллина Рәзилә
Нурмөхәммәтовна**

Кулланылган материал:

- ❖ Антонов Б.Ф., Вәлиева Л.Г. Габдулла Тукайның әдәби-мемориаль музейе. – Казан: Татарстан китап нәшрияте, 1984;
- ❖ Габдулла Тукай. Альбом. – Казан: Татарстан китап нәшрияте, 1977;
- ❖ Габдулла Тукай. Шигырьләр, әкиятләр, поэмалар. – Казан: Татарстан китап нәшрияте, 1990;
- ❖ Интернет-ресурслар;
- ❖ Карташёва Е. Татарстанда Габдулла Тукай музейлары.- Казань: Издательство «Заман».
- ❖ Нуруллин И.З. Габдулла Тукай. – Казан: Тат. кит. нәшр. 1979;
- ❖ Нуруллин И.З., Якупов Р. Тукай турында хатирәләр. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1976.